

Middelalderlige stenhuse i Sct. Mogens Gade i Viborg

Af Hans Krøngaard Kristensen

1. Indledning

Rundt om i Viborg lå der i middelalderen en lang række grundmurede huse, som dominerede gadebilledet på bekostning af de mere beskedne bindingsværkshuse. Kirker og klostre var naturligvis de mest imponerende bygninger, og her var byen ganske veludstyret – 12 sognekirker foruden domkirken og tre store klosteranlæg på reformationstiden (to klostre blev nedlagt allerede i 1400-tallet).

Enkelte beboelseshuse eller offentlige bygninger har dog også været ganske anseelige. Det gælder først og fremmest bispegårdskomplekset og rådhuset på Gammel Torv. I dag er begge forsvundet; dog indgår der rester af det middelalderlige rådhus i kælderen under Claus Stallknechts rådhus fra 1728, der opførtes efter at forgængeren var ødelagt ved katastrofebranden i 1726. Bygmesteren forpligtede sig til at benytte de gamle fundamenter og det ubeskadigede murværk igen (1), og vi kan derfor fastslå, at det middelalderlige rådhus har haft samme grundplan som Stallknechts, nemlig 12 × 22 m udvendigt målt. Det middelalderlige rådhus havde dog én etage mere end 1700-tallets, hvilket tydeligt afspejler byens tilbagegang i 1600-årene.

Bispegården lå på en meget stor grund mellem domkirken og gaden Gråbrødre Kirkestræde og omfattede en række forskellige bygninger. Hovedhuset blev bevaret i ombygget skikkelse som domhus og stænderhus frem til 1873. Bygningen, der var mere end 40 m lang,

havde to stokværk og muligvis kælder i østenden, hvor terrænet falder. I vest, hvor huset kun lå et par meter nord for domkirkens tværskib, havde bispegården en fløj mod nord (2). Hvor lang denne fløj har været, og hvornår den blev sløjfet, vides ikke.

Viborg blev hårdt ramt af forskellige brande i århundrederne efter reformationen; således var der meget omfattende brande i 1567 og 1615; de centrale dele omkring Gammel Torv rammes i 1667, og hovedparten af byen brændte i 1726. Det er således ikke overraskende, at der ikke er mange velbevarede middelalderlige huse tilbage, og at det hovedsageligt er kældre og andre bygningsrester, som indgår i nyere huse, der vidner om byens storhedstid.

Beklageligvis har man i nyere tid nedrevet nogle af de huse, som ellers overlevede de mange brande. Her er det største tab nok nedrivningen af det såkaldte »Budolfi kloster« på hjørnet af Store Sct. Mikkel's Gade og Sct. Mathias Gade i 1906-7. Denne prægtige bygning var en gammel adelsgård, som i 1500-tallet tilhørte slægten Gyldenstjerne af Aagaard.

Øst for dette hus findes der endnu bevarede dele af et lille stenhus i én etage over kælder. Vestgavlen, der var kamtakket og blændingsprydet, blev opdaget, da det såkaldte »Budolfi kloster« blev nedrevet; i dag er den indkapslet i brandmuren over mod den nuværende hjørneejendom.

Selv så sent som i 1970 blev der nedrevet et hus i

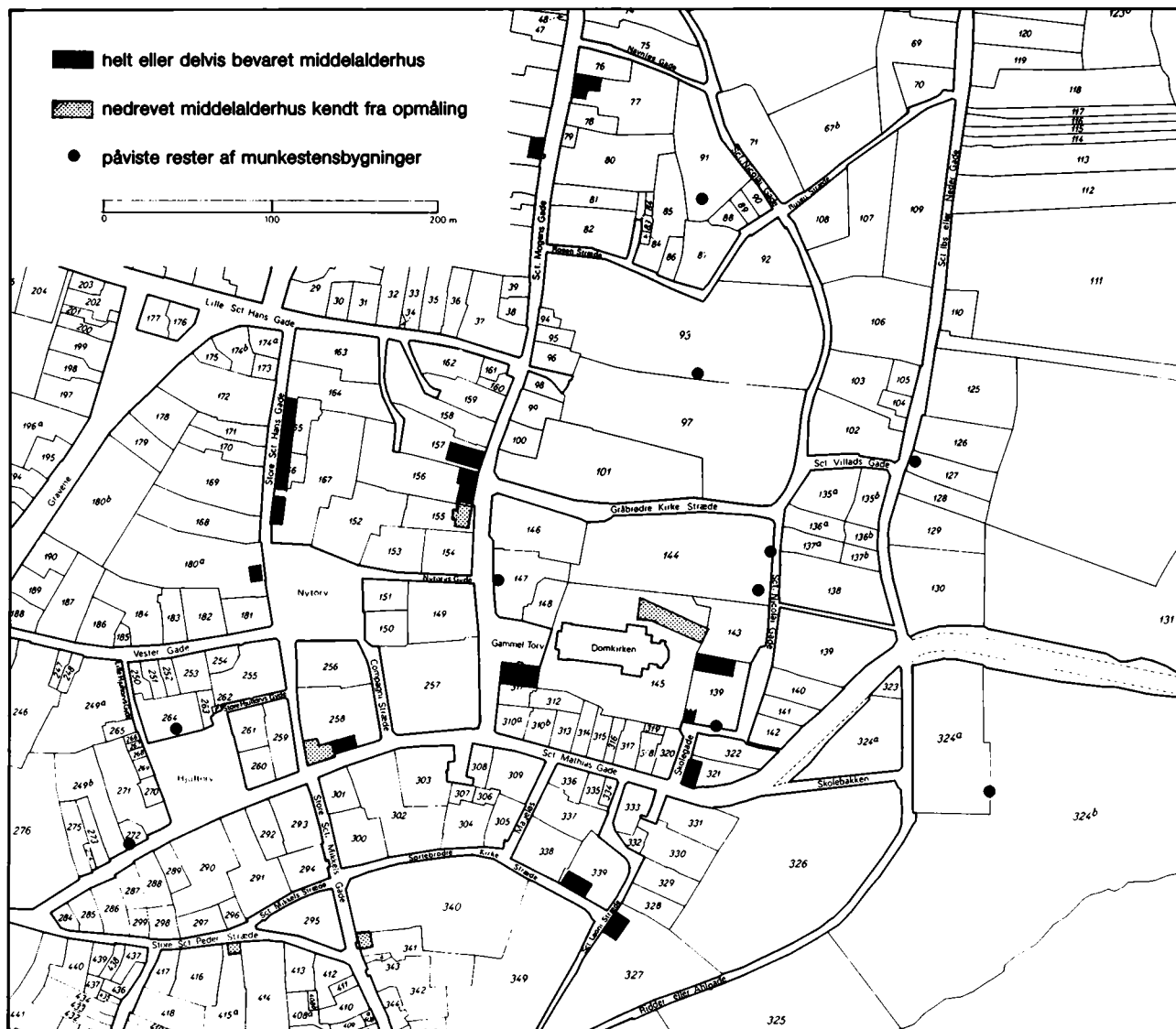

Fig. 1. Middelalderlige stenhuse i Viborg. Kortet medtager både eksisterende og kendte, nedrevne huse. Hertil kommer arkæologiske oplysninger om fund af munkestensmurværk, der dog ikke nødvendigvis i alle tilfælde behøver at stamme fra verdslige middelalderbygninger. Indtegnet på projekt Middelalderbyens grundkort med matrikelstal som i 1866.

Store Sct. Mikkel's Gade vest for Søndre Sogns kirke, som indeholdt store partier af et middelalderligt hus. Formodentlig var der tale om den ene af to oprindeligt sammenbyggede boder.

Blandt de bevarede husrester udgør den nuværende bispegård (matr. nr. 139) et spændende kompleks. Indtil 1558 var stedet residens for domkapitlets kontor, der sædvanligvis var den eneste residerende prælat ved domkirken. Et forhold som sikkert har haft betydning for gårdens størrelse og udformning. Under bispegårdens hovedbygning er der bevaret en tredelt kælder, hvor hvert afsnit er overhvalvet med fire krydshvalv hvilende på en midterpille. Oven på kælderen har der sandsynligvis stået en stor salsbygning. Bispegårdens vestfløj har derudover i gavlen spor efter nok en stenbygning. Der er ikke bevaret ret meget af den; men det fremgår af de skriftlige kilder, at det var et lille hus i to etager – formodentlig uden kældere. I syd har der ligget et tredje stenhus, som dog forlængst er forsvundet.

Viborg var et vigtigt politisk mødested i middelalderen og forskellige adelige ejede huse i byen. Det ser ud til, at det bedst bevarede hus, Domprovstegården (matr. nr. 339), er opført som adelsgård; det var o. 1500 ejet af slægten Gyldenstjerne af Tim (3). Lige øst for Domprovstegården ligger der et stærkt ombygget middelalderhus (matr. nr. 327), som i dag er katolsk kirke. Huset har haft samme størrelse som Domprovstegården, de to kældre minder meget om hinanden, og også den lidt ucentrale beliggenhed er fælles; men om huset her også har været en adelsgård, vides ikke.

De rige købmænd i Viborg har sikkert også haft stenhuse; deres ejendomsbesiddelser kender vi bare ikke ret meget til. Dog ved vi, at borgeren Peter Jensen i 1406 solgte sit stenhus vest for Sct. Hans kirke til dronning Margrethe (4). Husets tøndehvalvede kældre er endnu bevaret under Svaneapoteket på Nytorv (matr.

nr. 180a), og det må være den ældste brugbare verdslige bygning i Viborg.

Nogle stenhuse har også været beboet af jævne personer, dog ikke som ejere, men som lejere i langstrakte udlejningsejendomme, boderækker. Der er rester af to sådanne lave smalle boderækker uden kældere i Store Sct. Hans Gades østside (matr. nr. 165-167). Husrækkerne er ombygget til ukendelighed, så vi ved ingenting om den oprindelige inddeling, men fra senere oplysninger vides, at der var ni lejemaal i det nordlige hus (5).

Endelig er der også bevaret rester af den middelalderlige katedralskole på østsiden af Skolestræde (matr. nr. 321). Huset strakte sig tidligere lidt længere mod syd og var oprindelig opført i to etager. Efter mange ombygninger er der i dag ikke meget middelalderligt murværk tilbage.

Ud over de nævnte huse er der mere eller mindre velbevarede og synlige rester af fire huse i Sct. Mogens Gade. Hertil kommer en kælder fra et femte hus, som blev udgravet for få år siden. Disse huse vil blive nøjere beskrevet i det følgende.

2. Sct. Mogens Gade

Sct. Mogens Gade er i dag den gade i Viborg, der har det ældste præg med mange bevarede gamle huse (fig. 2 & 3). De senere års undersøgelser har dog vist, at gaden langt fra er byens ældste, men først opstået et stykke ind i middelalderen.

Byens centrale dele synes i slutningen af vikingetiden og begyndelsen af middelalderen at have ligget langs Viborg Sønderø. Meget taler for, at trafikken fra nord til syd gennem byen på dette tidspunkt er gået langs søen nogenlunde følgende gaderne Sct. Ibs Gade, Riddergade og Lille Sct. Mikkel's Gade. I 1151 blev byen befæstet af Svend Grathe med vold og grav.

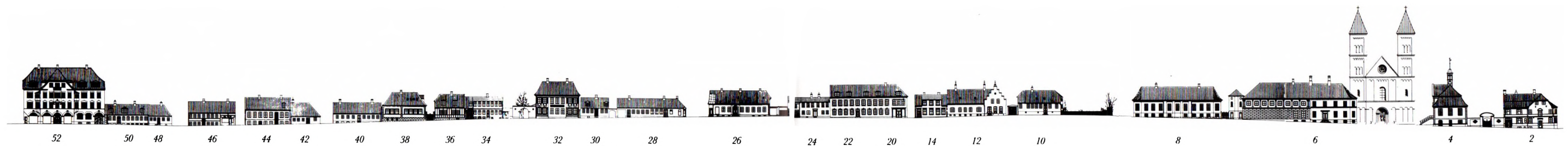

Fig. 2. Sct. Mogens Gades østside 1945. Nr. 6 er siden nedrevet og grunden delvis udlagt til torv, men ellers er gadebilledet uændret. Opmålt af John Anker Sørensen.

Voldgraven er blandt andet påvist i den nordligste ende af Sct. Mogens Gade, hvor det viste sig, at gaden først var anlagt efter at voldgraven på dette sted igen var tilkastet. Det betyder altså, at Sct. Mogens Gade i midten af 1100-tallet i hvert fald ikke eksisterede i byens nordlige del. Den nordvendte trafik må derfor være passeret gennem Sct. Ibs port.

Den sydligste del af Sct. Mogens Gade ved domkirken kan godt være ældre. Viborg blev jo bispesæde i 1065 og allerede før midten af 1100-tallet var man i gang med en storstilet ombygning af domkirken. Der var også blandt kirkens vigtigste præster etableret et regelbundet domkapitel med en betydelig formue. Den

voksende økonomiske rolle, som domkirken kom til at spille i Viborg, fik også indflydelse på byens topografi.

Byens centrum rykkede således i højmiddelalderen op fra det lave areal ved søen til området omkring domkirken. Som et led i denne ændring, må man tænke sig Sct. Mogens Gade anlagt med det formål, at føre den nordvendte trafik til og fra domkirkebydelen. Det har dog nok taget noget tid før gaden er blevet bebygget hele vejen nordpå. Sandsynligvis er gråbrødreklosteret nord for Gråbrødre Kirkestræde lagt i bebyggelsens udkant, da det blev stiftet i 1235. Arkæologiske undersøgelser tyder da også på, at området nord for Rosenstræde først er blevet regulært bebygget i tiden efter 1300.

I senmiddelalderen blev Sct. Mogens Gade byens hovedgade. Især i den sydligste ende omkring Gammel Torv var bebyggelsen meget kompakt. Mellem torvet og Gråbrødre Kirkestræde var fem gårde så tæt sam-

menpresset, at der ikke var plads til indkørsel fra gaden. Adgangen til gårdspladsen måtte foregå via en otte alen bred slippe fra Gråbrødre Kirkestræde (6). Pladsen har sikkert været lige så trang på gadens vestside, hvor to slipper fra Lille Sct. Hans Gade har ført ind til gårdspladserne her (den ene slippe blev sløjfet i 1981).

Ud for gråbrødrenes klosterkirke på hjørnet af Gråbrødre Kirkestræde (matr. nr. 101) og måske ud for kirkegården ved Sct. Mogens kirke på det søndre hjørne ved Rosenstræde har der været ophold i husrækkerne, men ellers må man regne med, at gaden har været flankeret af huse helt frem til den grundmurede port i gadens nordende.

I slutningen af 1500-tallet fik byen to nye torve, Hjultorvet og Nytorv, det sidste anlagt i 1584 i anledningen af prins Christians (IV) hyldning. Begge steder inddrog man middelalderlige kirkegårde til torvehand-

len. Handelslivet trak vestover, og i Grundtaksten fra 1682 kan man se, at de højest vurderede ejendomme var beliggende omkring torvene og i Sct. Mathias Gade (7). I den nordlige ende af Sct. Mogens Gade var der derimod mange forfaldne gårde og huse, og i kvarteret ved Nytorvgade, Gammel Torv og Gråbrødre Kirkestræde var der mange øde brandtomter efter en brand i 1667 – 15 år tidligere. Der stod bl.a. et udbrændt stenhus på den sydligste del af matr. nr. 146.

1600-tallets anden halvdel var en klar nedgangstid for Viborg, og det var derfor en forfærdelig katastrofe, at den største og bedste del af byen brændte i 1726. Sct. Mogens Gade blev dog kun ramt i den sydlige ende, hvor til gengæld nogle af brandtomterne i Lati-nerhaven stadig er ubebyggede. De øvrige brandtomter i gaden blev dog forholdsvis hurtigt bebygget – i flere tilfælde i forbindelse med en sammenlægning af nabogrunde. Branden var især gået hårdt ud over Sct.

Fig. 3. Sct. Mogens Gades vestside 1945. På denne side er der sket en del ændringer. Nr. 15, 21, 35, 39, 41 og 43 er nedrevet og delvis erstattet. Opmålt af John Anker Sørensen.

Fig. 4. Sct. Mogens Gade nr. 5. Plan af den ældste kelder. Opmålt af forf. 1980.

Mathias Gade, og det ser ud til at Sct. Mogens Gade igen blev byens førende. I en beskrivelse fra 1779 nævnes det, at ved Snapstingsmarkedet (som ganske vist ikke i 1700-tallet havde sit tidligere format) blev borderne opstillet i to rækker på hver sin side af kørebanen i den sydlige ende af Sct. Mogens Gade (8).

Førerstillingen som byens hovedgade holdt denne gang til midten af forrige århundrede, hvor de nye chausseer ændrede vejnettet omkring Viborg. Tidlige-

re samledes hovedvejene som vifter nord og syd for byen, således at megen trafik automatisk kom gennem Sct. Mogens Gade. Men de kunstige veje fik en anden retning. Randersvejen blev i 1854-55 ført tværs over søen på en dæmning og med et stort sving ført op over bakken til Sct. Mathias Gades østende. Senere blev Holstebrovejen koblet på Sct. Mathias Gades vestende. Trafikoplægningen betød et vældigt opsving for denne gade, og den er da også den dag i dag byens

vigtigste forretningsgade. Derimod gik den økonomiske fremgang uden om Sct. Mogens Gade, og takket være stagnationen er der endnu bevaret en lang række historiske huse i gaden.

3. Sct. Mogens Gade nr. 5

Grundstykket matr. nr. 155 har ligget øde hen i mange år. Nok havde stedet postadresse Sct. Mogens Gade nr. 5, og der har også på et tidspunkt været lagerlokaler, men stedet har ikke været beboet siden branden i 1667. Viborg Stiftsmuseum var derfor meget opsat på at undersøge grunden, da det viste sig, at Viborg kommune i 1980 planlagde et nybyggeri her (9).

Resultatet var ganske overraskende. Det viste sig, at huset, der brændte i 1667, havde været et middelalderligt stenhus, og at der forud havde stået et højmiddelalderligt hus med kampestenssat kælder. Af husene var kun de underjordiske dele bevaret, og det så udpræget at selve gårdspladsen bagved manglede. Oprindeligt har terrænet nemlig haft en pæn stigning lige vest for Sct. Mogens Gade, som det kan ses ved nabohusene mod nord; men på den aktuelle grund var der på et eller andet tidspunkt foretaget en større afgravning. Så på bagarealet var der ikke sammenhængende kulturlag, men blot nogle gruber, som desværre ikke kan placeres kronologisk i forhold til bygningerne.

Den ældste konstaterede bygning på stedet har haft en kampestenssat kælder med indvendig mål $8 \times 6,5$ m (fig. 4). Bygningen har været placeret langs gaden i flugt med nabohuset mod nord nr. 7 og dermed et par meter fra den nuværende gadelinie.

Murene var stærkt nedbrudte undtagen mod nord, hvor væggenes inderflugt befinder sig ca. 40 cm nord for den nuværende skelmurs sydside. Denne væg, der senere har indgået i det yngre hus på stedet, har sandsynligvis også været sammenbygget med huset på na-

bogrunden; i hvert fald har den stået så tæt på nabohuset, at det ikke har været forsvarligt at bryde væggen ned. Kampestenene var oplagt i ler og fuget med kalkmørtel. I nordvesthjørnet indgik en genbrugt granitkvader i væggen.

Mod vest har kælderen haft en døråbning (1,05 m bred) opmuret i munkesten (stenstørrelse $7,5-8,5 \times 13,5-(14,5) \times 28-(30)$ cm) med ud- og indvendig halvstensfals (fig. 5). Dørvangerne var ved udgravningen dog kun bevaret i få skifter. Udenfor døren havde en trappe ført op til gårdspladsen. Trinnene var forsvundet; men rester af kælderhalsens vanger var stadig bevaret. Senest ved opførelsen af stenhuset var kælderhalsen fyldt op. I fylden var der glaseret keramik af højmiddelalderlig type.

Det er vanskeligt at sige noget om indretningen, da kælderen ikke blev udgravet totalt. Sandsynligvis har den været delt i to rum med pikstensgulv mod nord og lergulv mod syd. Det sidste var dækket af trækul og siger måske noget om husets endeligt. Der er i øvrigt ikke bevaret spor af det egentlige hus; men det må have været opført i en let konstruktion for at kunne stå på de forholdsvis spinkle kældervægge – bindingsværk eller bulkonstruktion.

Kælderen kom til at indgå i kælderen under et senmiddelalderligt hus, men først efter en større ombygning. Den sydligste del blev helt sløjfet, for her fik kælderen næsten den dobbelte længde (fig. 6). I den nordlige del blev muren forstærket, idet vestvæggen fik en påmuring på indersiden og østvæggen på ydersiden. I det nye hus har de kraftige kampestensvægge i kælderen uden tvivl båret et grundmuret hus. Kældertomten var ved udgravningen fyldt med mørtelsmulder og brokker af munkesten, tagsten og teglfliser.

Den nye kælder fik udgang til gaden i den sydlige ende. Kun det nederste af den nordlige dørvange var

Fig. 5. Sct. Mogens Gade nr. 5. Kælderens NV-hjørne. I billedets nederste venstre hjørne ses de nederste skifter af den falsede dørvange, der stammer fra den ældste kælder. Ved ombygningen fik vestvæggen en påmuring i kampesten på indersiden og en ny muret dør, hvoraften enkelt munkesten ses i forgrunden. Foto: forf. 1980.

bevaret med fals både ud- og indvendig. Muligvis har der været dobbeltfals på ydersiden; det var dog vanskeligt helt at afgøre på grund af forstyrrelse ved nedbrydning af en muret vange ved kælderhalsen. Mur-

værket og selv fundamentet var i vid udstrækning fjernet på gadesiden, der heller ikke blev udgravet i hele sit forløb, så det kan ikke afgøres, om kælderen har haft nok en dør mod gaden.

På bagsiden blev udgangen placeret på samme sted som i den ældste kælder. Indvendig var den nye dør opmuret af munkesten med halvtstensfals; men ellers var åbningen gennem den 1,5 m tykke mur tilsyneladende opbygget af rå kamp.

Denne dør har dog ikke ført direkte ud i det fri, men til en smal gang (1 m bred og 4 m lang) langs husets yderside. Fra gangens sydligste del har der så været udgang mod vest gennem en smukt muret dør med ud- og indvendigt fælsede vanger (stenstørrelse 8-9 × 12,5-13,5 × 25-27 (29) cm, 10 skifter = 97 cm) (fig. 8). En trappe med munkestenstrin har ført op på gårdspladsen. Formålet med denne gang er ikke helt tydeligt, udover at man har villet flytte opgangen til gårdspladsen lidt mod syd. Grunden kan være, at man har ønsket at bygge en tværføj til huset mod vest og derfor har været nødt til at flytte kældernedgangen.

Kælderen har haft pikstensgulv mod nord og syd, mens der i midterdelen ud for gårdsidens dør sandsynligvis har været gulv af fliser eller teglsten nedlagt i rent sand. I kælderens sydligste del lå to granitkvadre med fladen opad anbragt i husets midterakse. Formodentlig har de båret stolper, der via en drager har understøttet bjælkelaget over kælderen.

Huset over kælderen var helt væk. Sandsynligvis har

Fig. 7. Sct. Mogens Gade nr. 5. Tværsnit af kælderen. Opmålt af forf. 1980.

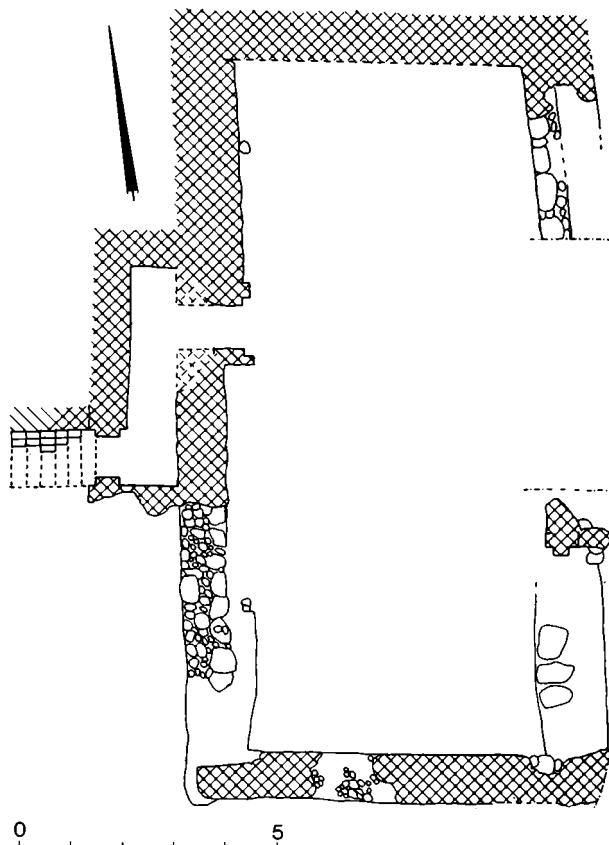
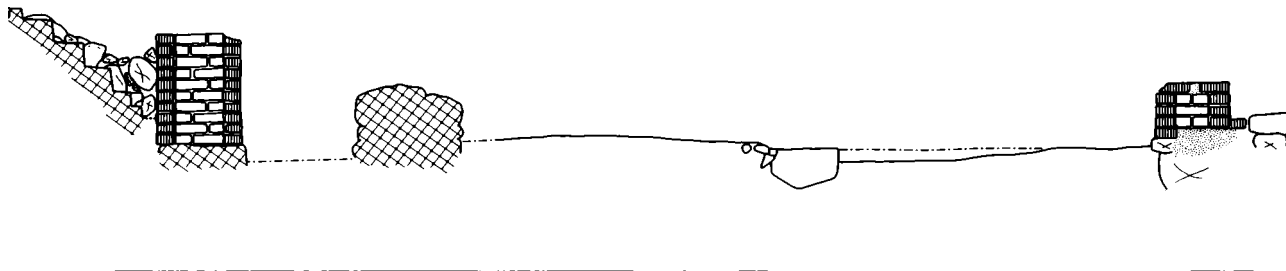

Fig. 6. Sct. Mogens Gade nr. 5. Plan af stenhusets kælder. Opmålt af forf. 1980.

Fig. 8. Sct. Mogens Gade nr. 5. Kælderdør og trappe op til gårdspladsen.
Foto: forf. 1980.

det været grundmuret, hvilket de solide kældervægge og den store brokkemængde i kælderen taler for. Hertil kan føjes, at nogen af rummene ovenpå har haft flise-gulve, og at taget har været belagt med tegl.

Huset brændte som nævnt i 1667 sammen med en række nabohuse. Ejeren, lektor Peder Villumsen Paludan, solgte senere grunden til sin nabo, apoteker Friedenreich, der udlagde den som have (10).

Visse steder i kælderen kunne man se, at der var aflejret et muldlag hen over bokker, brændt ler og trækul fra selve brandkatastrofen; oven over igen kom så det mægtige brokkelag. Det tyder på, at huset har stået som en udbrændt ruin en rum tid, inden den blev brækket ned. Herunder blev samtlige brugbare sten fjernet, mens brokkerne røg i kælderen. På et betydeligt senere tidspunkt er kældervæggene kampesten til gengæld i vid udstrækning gravet op. Fænomenet med fjernede fundamenter ses i øvrigt hyppigt ved arkæologiske undersøgelser i Viborg (11).

Fig. 9. Sct. Mogens Gade nr. 7. Til højre ses lidt af nabohuset nr. 9. Ældre foto i Lokalthistorisk Arkiv for Viborg kommune

4. Sct. Mogens Gade nr. 7

Huset er en vinkelbygning i to stokværk over kælder. Sydgavlen samt det meste af gadesiden (mod øst) er genopført efter branden i 1726 (fig. 9). Også kælderstokværket er ret ommuret mod gaden; kun helt mod nord findes et lille parti med munkeskifter (tykt format 9-10 × 12-14 × 28-29 cm, 10 skifter = 106-107 cm). Den nuværende nordgavl består hovedsageligt af middelaldermurværk; men selve gavltrekanten er af bin-

Fig. 10. Sct. Mogens Gade nr. 7 set fra gårdsiden med nyere sidefløj. I forhusets nederste stokværk ses et lille middelalderligt vindue. Ældre foto i Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

dingsværk, og det er sandsynligt, at muren har dannet den nordre langside i et gavlhus, der har udgjort nordfløjen i vinkelbygningen.

Vestsiden er delvis dækket af to nyere tilbygninger, så kun ca. 1/3 af huset midtpå er synligt. Der anes

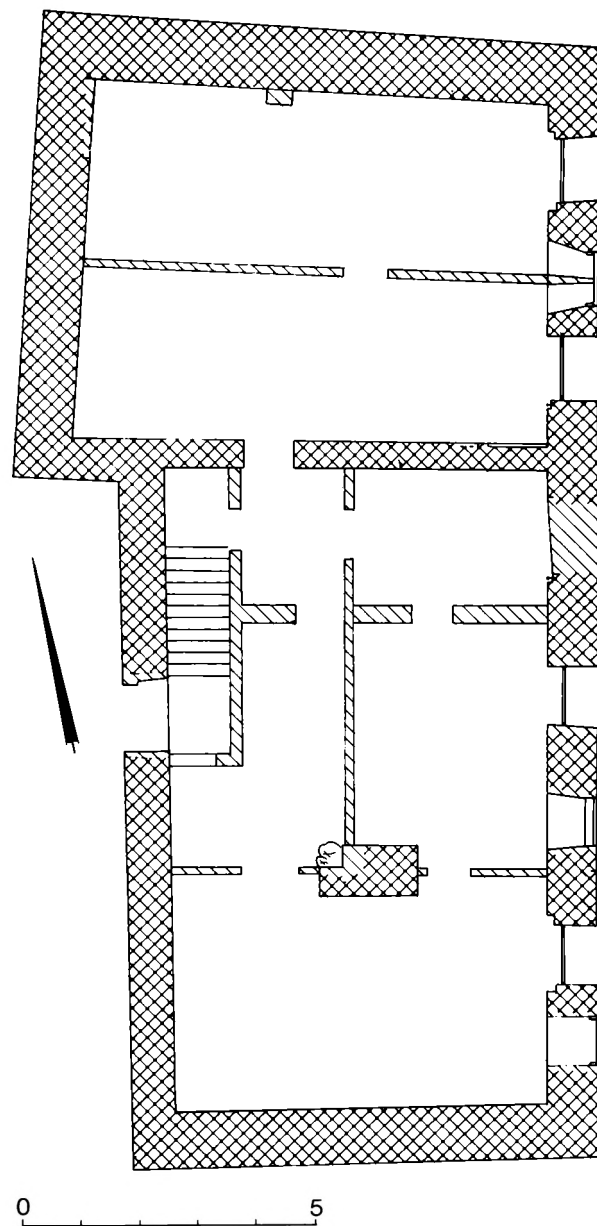

Fig. 11. Sct. Mogens Gade nr. 7. Plan af kælder. Opmålt af forf. 1978.

Fig. 12. Sct. Mogens Gade nr. 9. Ældre foto i Lokalthistorisk Arkiv for Viborg kommune.

middelalderligt murværk under kalklaget helt op til gesimsen, og i stueetagen ses et lille falset fladbuet vindue (fig. 10).

Kælderen er rimeligt velbevaret – alle ydervægge er middelalderlige (fig. 11). Den nordligste del under gavlhuset er skilt fra ved en svær opr. mur med en nyere gennembrydning. Muren er ikke helt så tyk som

ydermurene, så man må regne med at vinkelbygningen er opført som en helhed. En svær murblok i kælderen under langhuset kan måske have indgået i en ældre skillevæg, men det er vanskeligt at afgøre i dens nuværende tilstand, hvor den udnyttes til et skorstensforløb.

Mod gaden er der i dag fire døre, hvortil kommer en tilmuret dør bag den nuværende trappe til hoveddøren. Af disse fem døre har den sydligste og den nordligste samt den tilmurede dør indvendige halvstensfalse, og synes oprindelige. De åbne døre er rundbuede i deres nuværende skikkelse, men har sandsynligvis tidligere været fladbuede.

Vinduerne er alle ændrede, men formodentlig afspejler antallet af åbninger et oprindeligt forhold, således at der i kælderen fra start har været tre døre og fem vinduer ud mod Sct. Mogens Gade. I nordvesthjørnet anes en tilmuret dør mod gårdsiden.

Kun få middelalderlige detaljer er bevaret i de øvre etager. Stueetagen har som nævnt et ganske lille vindue mod vest; formålet kan ikke bestemmes ud fra bygningen, som den er i dag, men det kan ikke have været belysning til et normalt rum.

I øverste etage er der en ganske smal fladbuet dør med indvendig fals mod nord – i dag omdannet til vindue. Døren vender ud til tagdrypsslippen mod nabohuset, Sct. Mogens Gade 9, et middelalderligt gavlhus. Rimeligvis har døren ført ud til en hemmelighed i tagdrypsslippen.

5. Sct. Mogens Gade nr. 9

Nabohuset mod nord, Sct. Mogens Gade nr. 9, er også middelalderligt. Det er et bredt og dybt gavlhus (10,5 × 21 m) i to etager med kælder under den østligste halvdel ud mod gaden.

Gavlen mod gaden (øst) står i blank mur, men er en del ombygget bl.a. i forbindelse med indsætning af ny-

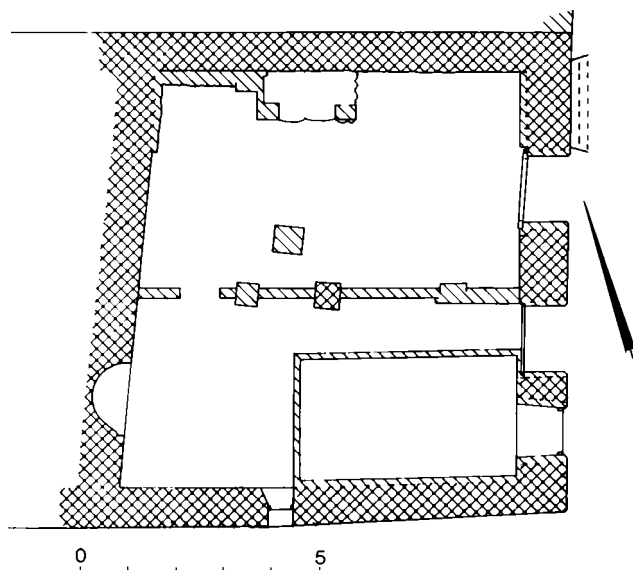

Fig. 13. Sct. Mogens Gade nr. 9. Plan af kælder. Opmålt af forf. 1978.

ere vinduer. Gavltrekanen er ny – fra 1884 (fig. 12). Resten af huset er gulkalket, men under kalklagene anes, at det middelalderlige murværk er ret velbevaret og lagt i munkeskifte (stenstørrelse 8-8,5 × 13-13,5 × 27-28 cm, 10 skifter = 96 cm). Oprindelige vinduer og døre kan dog ikke med sikkerhed påvises på grund af kalklagene.

Huset har som nævnt kun kælder under den østligste halvdel (fig. 13). Væggene her er opført af munkesten med partiel anvendelse af kampesten. Adgangen sker gennem to døråbninger i østgavlen. De må trods deres ombyggede skikkelse være oprindelige. Formodentlig var de oprindeligt flankeret af hvert sit vindue. Det søndre er ombygget i nyere tid, og murværket med det nordre vindue er dækket af en indvendig skalmuring og den udvendige hovedtrappe. Et kældervindue i del-

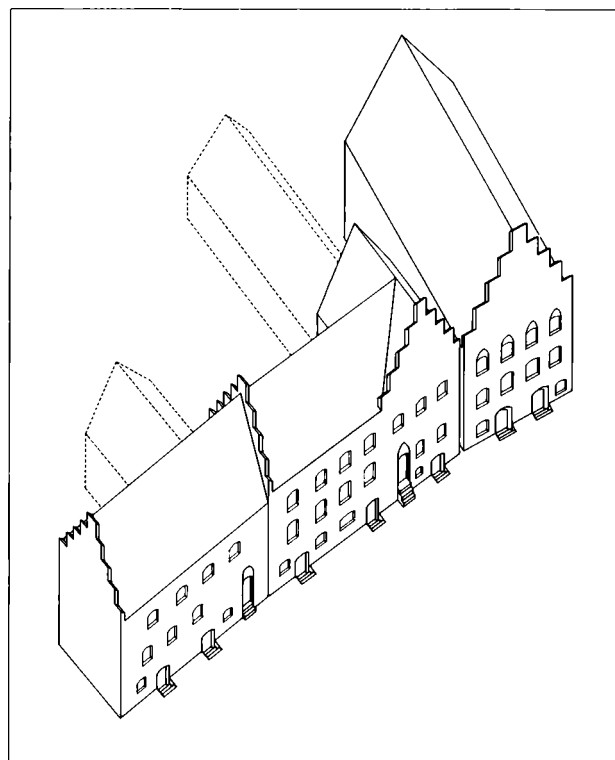

Fig. 14. Aksonometrisk rekonstruktion af nr. 5, 7 og 9. Fordelingen af døre og vinduer i de øvre etager er helt vilkårlig. Streg: Elsebet Morville.

vis oprindelig skikkelse er bevaret i sydmuren. I vestvæggen findes en halvcirkelformet niche opmuret i munkesten og let forhugget i den ene side. Nichen har muligvis dannet vægflade i en vindeltrappe, der har ført op i stueetagen.

De nuværende loftsbjælker er sekundære ligesom det meste af understøtningen. Der er dog en munkestensmuret, kvadratisk pille midt i kælderrummet, som kan have indgået som støtte for en drager under det oprin-

delige bjælkelag. På grund af husets store bredde må det anses for naturligt med en dragerkonstruktion til at bære de lange bjælker.

Husets øvre etager er præget af senere tiders indretning, og skønt mange vinduer mod gården og i baggavlen har et fladbuet stik indvendigt, er det ikke muligt at afgøre, om der er tale om middelalderlige åbninger.

Chr. Sørensen Testrup skriver i 1747, at landsdommer Jens Mogensen til Tirsbæk, som døde 1522, og hvis gods blev ham frataget af Kristian 2., havde ladet opbygge de to grundmurede huse i Sct. Mogens Gade lige ud for Gråbrødre kirke (nr. 7 og 9) (12). Som påvist af A. Heise har Testrup blandet oplysninger om to personer sammen, og det er derfor vanskeligt at vide, hvem Testrup egentlig tænkte på (13). Nu da der alligevel er forvirring om personerne, kan det bemærkes, at oplysningerne står lige efter et afsnit om landsdommer Niels Clemmentsen (†1518), hvis gods i øvrigt også blev konfiskeret af Kristian 2. Om Clemmentsen ved vi, at han efterlod sig flere stenhuse i byen, og det kan bl.a. konstateres, at han i årene 1508-11 i tre omgange opkøbte arvelodderne i et stenhus, der havde tilhørt Erik Ibsen, og som lå »nest nordenn tiill thenn gaardtt, Nils Clementß nu y were haffuer« (14). Niels Clementsen ejede som sagt flere gårde i byen, uden at nogen af dem kan stedfæstes præcist, og placeringen af borgmester Erik Ibsens gård er også ukendt. Så vi må nøjes med at konstatere, at vi ikke kender noget sikkert til husenes tidligste ejerforhold. Herefter kan vi kun rekonstruere ejerlisten efter 1682, hvor nr. 7 var ejet af Hans Friis til Clausholm og nr. 9 af bisp Willadsens enke Dorothea Nielsdatter.

6. Sct. Mogens Gade nr. 31

I gadens nordlige del ligger nr. 31, renæssancehuset »Karnapgården« (matr. nr. 43a). Det vinkelformede

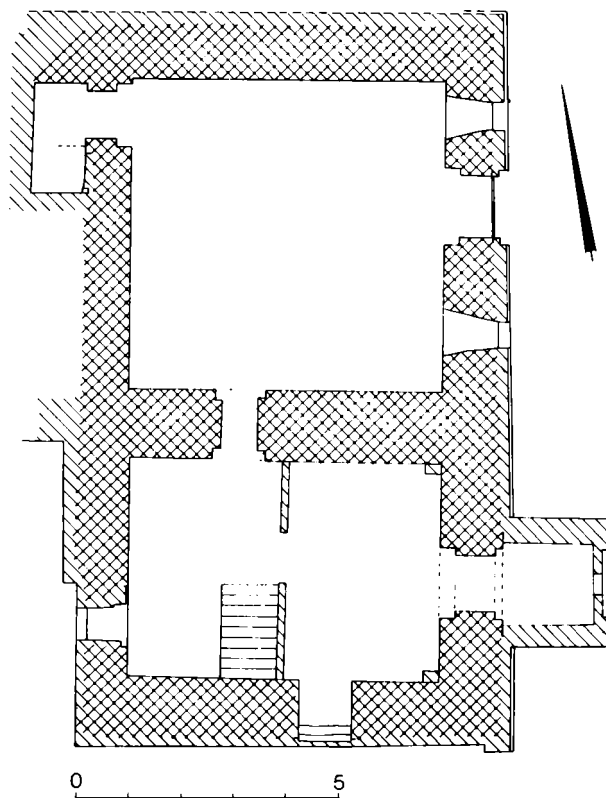

Fig. 15. Karnapgården. Plan af kælder. Opmålt af forf. 1979.

hus er for en stor del opført af granitkvadre i tiden omkring Thorstensonsfejden og med jernankre dateret til 1643 og 1649. Kælderen under den østlige del af gavlhuset og under sidefløjen er dog ældre (fig. 15). Murværket er hovedsageligt opført af kamp – døre og vinduesåbninger dog af munkesten i munkeskifte (8-9 × 13 × 27-29 cm).

Kælderen er delt i to af en kraftig mur, hvori der er en oprindelig smal fladbuet dør med halvstensfals på

Fig. 16. Karnapgården. Foto: Chr. E. Jørgensen o. 1900. Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

begge sider. Falsene har ikke stik, men er overdækket med træbjælker. Begge rum har oprindeligt haft hver sin dør mod gadesiden (øst); den sydligste har endnu bevaret sit fladbuede stik. Den nordlige dør flankeres af to omdannede, men vist oprindelige vinduer. Det nordlige rum har også en original døråbning mod vest med spor af vanger fra en trappenedgang. Det sydlige rum har et vindue mod vest, der formodentlig erstatter

et oprindeligt vindue på samme sted. En nyere genombrydning mod syd kan muligvis have opslugt et vindue, således at rummet måske har været oplyst af mere end et vindue.

Der ses ikke middelalderligt murværk i de øvre etager, og for den sags skyld heller ikke i kældrens ydersider; her er materialet genanvendte granitkvadre og renæssance-teglsten. Foran den sydlige kælderør blev der i 1649 sat et karnaptårn med kælderør således, at huset fortsat havde to døre fra kælderen mod gaden (fig. 16).

Ud fra det svære murværk i kælderen forekommer det sandsynligt, at der også i middelalderen har stået et stenhus ovenpå. Hvordan det i øvrigt har set ud vides ikke. Ej heller om der er bevaret rester af det i renæssancehuset; men det bør man til gengæld være opmærksom på ved fremtidige ombygninger. Den 1,4 m svære skillemur i kælderen kunne tale for en bærende væg ovenpå som i dag, hvor gavlhusets søndre langvæg står her. Det middelalderlige hus har muligvis været et vinkelanlæg, hvor gavlhuset har ligget mod nord ligesom i renæssancehuset. I så fald har døren mod vest i det nordre kælderrum ført til en indvendig trappe i gavlhuset.

Renæssancehuset blev opført af lægen Christen Skytte, der ejede gården til 1650. Hvem der har opført middelalderhuset er derimod helt uvist.

7. Sct. Mogens Gade nr. 38

På den anden side af gaden findes der endnu en ejendom, hvori der er bevaret store dele af et middelalderligt stenhus. Der er tale om en gavlvendt bygning i én etage over kælder, hvortil der med syd er tilføjet en sidesøj langs gaden i én etage uden kælder (fig. 17). Gavlen mod gaden er afvalmet, og fasaden er præget af en modernisering i 1876, således at de to bygningsdele

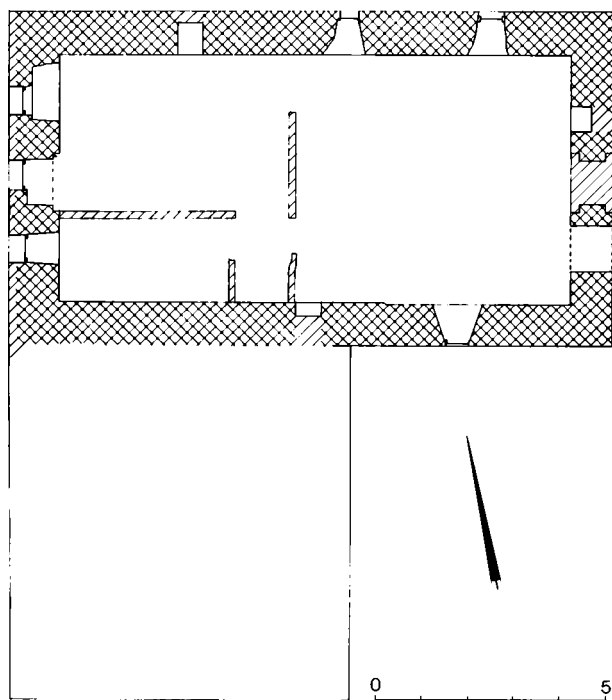

Fig. 17. Sct. Mogens Gade nr. 38. Plan af kælder. Opmålt af forf. 1979.

mod gaden ser ud til at være et sammenhængende hus. Mod gårdsiden er murværket overpudset, mens gavlhusets langvæg mod nord står i blank mur, og det er egentlig først her, at man udefra kan erkende husets middelalderlige karakter.

I 1982 blev bygningskomplekset, som også omfatter en bindingsværkslænge fra 1700-tallet og en nyere fløj, ombygget og udstykket i ejerlejligheder. Ved den ret omfattende ændring, der især gik hårdt ud over tagværket, var der mulighed for at gøre visse bygningsarkæologiske iagttagelser.

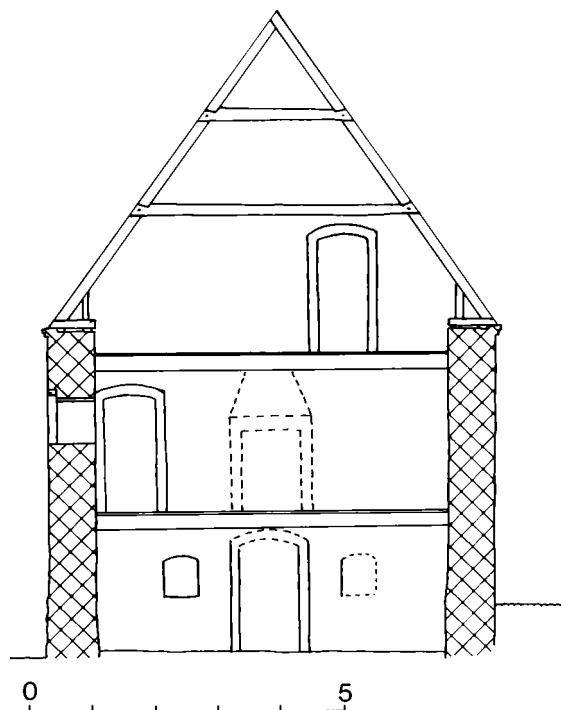

Fig. 18. Sct. Mogens Gade nr. 38. Snit i gavlhuset og indvendig opstalt af østgavlen.

Husets to bygningsdele er begge opført af røde munkesten i munkeskifte (i gavlhuset $8-8,5 \times 12-12,5 \times 27$ cm, 10 skifter = 96 cm, i sidehuset $8,5-9,5 \times 12,5-14 \times 25,5-26$ cm 10 skifter = 99 cm). Gavlhuset er den ældste del – dendrokronologisk dateret til 1532 ± 6 år – og også den bedst bevarede del.

Kælderen under gavlhuset er med få ændringer af dør- og vinduesåbninger samt opsætning af et par nyere skillevægge et velbevaret middelalderrum. Murværket er i indtil ca. 1 m's højde opført af kamp – derover af munkesten i munkeskifte. I vestgavlen ud mod ga-

Fig. 19. Kaminen i Kongens Kammer i Gråbrødre kloster. Foto: forf. 1987.

den har der oprindelig været en indvendig falset dør omgivet af to vinduer; nu er åbningerne omdannet til tre rektangulære vinduer. I nordsiden er der i dag tre vinduer. Det vestligste, der nu er tilmuret i ydersiden ud mod en tagdrypsslippe langs nabohuset, har indvendigt et fladbuet halvstensstik, men har fra begyndelsen nok været en muret niche. De to andre er hug-

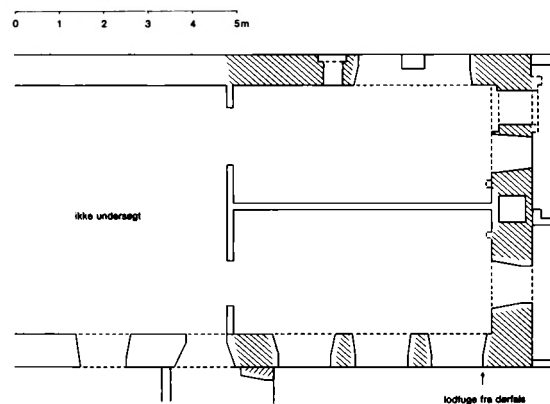

Fig. 20. Sct. Mogens Gade 38. Stueplan i gavlhusets med rekonstruktion af oprindelige forhold i østenden. Opmålt af forf. 1982. Streg: Elsebet Morville.

get gennem murværket og således ikke originale i deres nuværende skikkelse; men de kan muligvis have erstattet nogle helt smalle, indvendigt smigede lysglugger. Syd væggen har en fladbuet niche og et gennembrudt vindue.

Mod øst har der været en dør midt i gavlen med halvstensfals både ud- og indvendig (fig. 18). Døråbningen er i nyere tid ombygget til skorsten og sat i forbindelse med stueetagens middelalderlige skorsten. Nord for døren findes en $\frac{1}{2}$ m dyb, fladbuet niche. Den har haft en pendant i syd, som nu er ødelagt af en nyere, gennemhugget dør.

Bjælkelaget over kælderen med 16 kraftige bjælker er ikke undersøgt nøjere, da kælderen ikke blev ændret; men så vidt man kan skønne, består det hovedsageligt af oprindeligt egetømmer.

Stueetagen er en del ombygget med adskillige store vinduer, hvorunder der er nyere, tynde brystningsmure, således at der mangler en del middelalderligt murværk. De oprindelige forhold tegner sig tydeligst i øst-

Fig. 21. Sct. Mogens Gade nr. 38. Udsnit af nordsidens murværk. Bemærk det lille tilmurede vindue til højre for de to nye. Foto: forf. 1979.

enden, hvor der har været en stor kamin midt på gavlen. Murværket her er ret forstyrret, men lodfuger og overhuggede bindere tyder på, at kaminen stort set har været konstrueret som den omtrent samtidige, nu re-

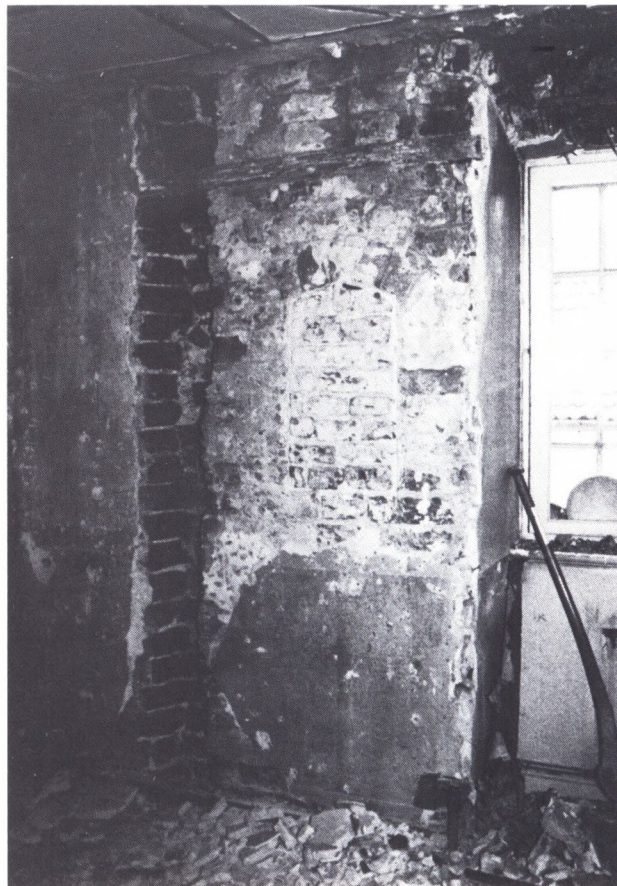

Fig. 22. Sct. Mogens Gade 38. Det tilmurede middelaldervindue i gavlhusets nordvæg ses til venstre for det store vindue fra forrige århundrede. I udhugningen til en ny faldstamme ses den indmurede rem, hvorpå loftsbjælkerne oprindeligt hvilede. Foto: forf. 1982.

konstruerede kamin i Kongens Kammer i det nærliggende Gråbrødre Kloster (fig. 19) (15).

Nord for kaminen har der været en fladbuet, falset dør presset helt op mod nordvæggen (fig. 18 og 20).

Også på ydersiden har døren haft fals; dog ikke i selve muren, men muret op som (nu borthuggede) lisener på begge sider af døren.

I nordvæggen er der et lille fladbuet, nu tilmuret vindue (fig. 21). På ydersiden er det omgivet af en halvstensfals; men dette er ikke tilfældet på indersiden, hvor vinduet blot har en bredde på 37 cm og en højde på 66 cm. Der er ikke observeret spor efter flere vinduer, men da pudsen ikke blev banket ned i hele huset, behøver sporene ikke nødvendigvis alle at være forsvundet i de store nyere vinduer.

I sydvæggen tyder en lodfuge på, at der har været en dør placeret næsten helt op mod østgavlen. Den vestre dørvange er helt fjernet ved isættelse af et stort vindue.

Loftsbjælkerne var ved ombygningen hugget ned i murkronen, men afbankninger har vist, at de oprindeligt har ligget på en ca. 7 cm tyk indmuret rem (hullerne til bjælkeenderne målte 25×29 cm og bjælkemellemrummet var ca. 70 cm) (fig. 22). Ydermuren har været ført op over bjælkelaget, således at der har været styrtrum på loftet.

Fra loftsrummet var der udgang i den velbevarede gavl mod øst gennem en fladbuet dør med ind- og udvendig halvstensfals. Vestgavlen har været kamtaket; den blev nedtaget (og taget blev afvalmet i 1826 (16). Tagværket var indtil ombygningen i 1982 velbevaret med to sæt hanebånd, spærsko og spærstivere. Tømmeret var ensartet nummereret fra østgavlen til spærfag nr. 7 (nr. 6 var fornyet i fyrretømmer) med opsummerede udstemninger (syd) og opsummerede øksehug (nord). Spærfag nr. 1 er indmuret i østgavlen. De tre næste spærfag var nummereret med romertal, men med forskellige værdier, så her er altså sket en omsætning. Helt mod vest var tagværket naturligvis ret ændret ved gavlens afvalmning.

Sidefløjen er ikke så velbevaret som gavlhuset. Det

Fig. 23. Sct. Mogens Gade nr. 38. Gårdsiden under ombygningen. Foto: forf. 1982.

er opført uden forbandt med gavlhuset og med gesimsen liggende ca. $\frac{1}{2}$ m højere. Bygningsdelen er helt klart yngre end gavlhuset, men stadig opført af munkesten i munkeskifte. Sydgavlen er dog kun af munkesten i halv højde, herover er væggen opført af rå og kløvet kamp. I dag har bygningen et højt stokværk (3,6 m) uden kælder, men på en høj sokkel. Et fladbuet stik lige under gesimsen på bygningens østside kunne måske tages til indtægt for, at huset tidligere har haft en anden stokværksinddeling (17).

Loftsbjælkerne i sidefløjen er anbragt ovenpå murkronen, således at der ikke er noget styrtrum her. Spær og spærstivere var tappet ned i bjælkerne, og der var to sæt hanebånd bladet på spærene. Tømmernummereringerne var dog i den undersøgte tilstand helt vilkårlige, og således vidnesbyrd om en omsætning af tagkonstruktionen.

Ved ombygningen blev der af udskiftet tagtømmer udtaget prøver til dendrokronologisk datering (18). Stykkerne fra sidefløjen manglede splint og kan ikke dateres nærmere, end at fældningstidspunktet må ligge efter 1528. En prøve fra gavlhuset (spærfag nr. 3) indeholdt splintved og blev dateret til 1532 ± 6 år.

I dag ligger der et bindingsværkshus i én etage over en høj kælder eller et grundmuret understokværk op mod østgavlen. De tre døråbninger i stenhusets gavl viser, at der fra starten har været en bygning her. På gavlens yderside var der tagspor i et lidt lavere niveau end det nuværende tag. Det gamle tagspor ville passe til et hus uden styrtrum med loftsbjælker i samme niveau, som gavlhuset oprindelig havde.

Gårdskomplekset må være startet med opførelsen af et dybt gavlhus, hvoraf kun den forreste del (vel sagtens bolighuset) var grundmuret, o. 1532. Hertil er så senere, men stadig i munkeskifte føjet en sidefløj langs gaden. Der er sikkert ikke forløbet nogen større årrække mellem de to byggerier; men de er trods alt også så forskellige, at de næppe er planlagt samtidigt.

Sidehuset kan selvfølgelig godt have været påtænkt ved start og blot udskudt; men der foreligger også den mulighed, at det sammensatte gavlhus blev anlagt på en forholdsvis smal grund, og at sidehuset først er tilføjet efter at grunden er blevet udvidet mod syd.

Gården omfattede i 1700-tallet i øvrigt også nabohuset mod syd (matr. nr. 78). Her stod der fx i 1791 i følge brandtaksationen et to étagers bindingsværkshus med portgennemkørsel sammenbygget med den grundmurede gadelænge (19). Om dette forhold kan føres tilbage til 1500-tallet er uvist.

Ejerforholdet kan kun følges tilbage til 1682, hvor gården tilhørte landstingshører Laurits Bering (20). Der hørte på dette tidspunkt også nogle øde boders grunde ud mod Sct. Nicolai Gade med til gården.

8. Kældrene

De fem middelalderlige stenhuse i Sct. Mogens Gade udgør jo kun en mindre gruppe blandt Viborgs middelalderlige huse. Som de fremtræder i dag, er de ret forskellige, såvel i den måde bygningerne er overleveret på, som i den udformning, de oprindelig må have haft. Hvis man vil uddrage typiske træk ved stenhusene, kan man naturligvis ikke kun beskæftige sig med husene i Sct. Mogens Gade, hertil er de jo for forskellige. Der dog et punkt, hvor de har et væsentligt fællesstræk – nemlig kældrene.

Kældrene under alle huse har adgang ud mod gaden – i nogen tilfælde endog gennem flere døre. Nu kaldes de kældre her; men betegnelsen er nok lidt misvisende, idet rummene generelt ligger ret højt, fx skal man kun træde få trin ned i nr. 7 og 9, hvor der stadig er indgang fra gaden. Så måske skulle man hellere tale om let nedgravede understokværk. Vinduesforholdene er oftest stærkt ændret, og dog har man indtryk af, at rummene har haft vinduer af rimelig størrelse ud mod gaden. Dette forhold står i stærk kontrast til indretningen i andre middelalderlige kældre i Viborg, som ikke har dør mod gaden, hvor vinduerne kun består af halvbredde lyssprækker (21).

Kældrene eller underetagerne er tydeligvis orienteret mod gaden. Nogen steder er der ikke engang adgang fra gårdsiden, hvorimod mindst tre huse har haft mere end én dør mod gaden. Det sidste forhold må afspejle en lukket opdeling af kælderrummen uden indre kommunikation. Vi kender ikke rummenes funktion fra de skriftlige kilder; men det synes nærliggende at forestille sig, at der her er tale om middelalderlige handelsboder eller butikker.

Boden kan så være benyttet af husets ejer, eller lejet ud. Det sidste forekommer mest sandsynligt for nr. 7 med tre rum og nr. 9 og 31 med to rum. Enkelte kæl-

derbutikker har overlevet til nutiden – dog ikke de middelalderlige i Sct. Mogens Gade; de er forlængst opgivet.

9. Forsvundne huse

Ud over de nævnte huse, fandtes der førhen yderligere nogle grundmurede huse i Sct. Mogens Gade, som må være opført enten i middelalderen eller under renæssancen.

Hertil hørte et hus på gadens østside på nuværende matr. nr. 146. I grundtaksten fra 1682 opregnes 3 øde ejendomme, som strækker sig fra Gammel Torv op til Peder Jensen Berings øde stenhus (22). Andet steds i grundtaksten fremgår det, at grunden med det øde stenhus var lagt sammen med nabohuset mod nord, der lå på hjørnet af Gråbrødre Kirkestræde (23). Det øde stenhus var brændt ved branden i 1667, der også ødelagde magister Peder Willumsen Paludans middelalderlige stenhus på gadens vestside (nr. 5) (24). Hvor Peder Jensen Berings stenhus og nabohuset mod nord lå, ligger nu Morvilles gård (Sct. Mogens Gade nr. 8) fra 1798, en stor bygning med kælder, som nok har ødelagt resterne af det gamle stenhus. Da grunden opr. kun var ca. halvt så bred som nu, er det dog meget tænkeligt, at Berings stenhus var et gavlhus, og at resterne af husets fundamenter og kældre kan genfindes under gårdspladsen.

Vest for Gammel Torv i den nuværende Latinerhave (matr. nr. 257) lå der frem til branden i 1726 en stor gård, der strakte sig vestpå til Nytorv. I følge Chr. Erichsøn (1639-1711) var gården i 1575 grundmuret; den tilhørte da borgmester Peder Hegelund (25). Huset blev ødelagt ved den store bybrand i 1615, der lagde det meste af Sortebrødre sogn øde (26). Ved genopførelsen blev gården opbygget i bindingsværk.

Latinerhaven ligger højt hævet over de omgivne ga-

der, så her skulle være gode muligheder for arkæologisk at genfinde borgmester Hegelunds stenhus. Ved branden i 1726 blev der i øvrigt ødelagt endnu to stenhuse inden for det areal, Latinerhaven dækker, et på hjørnet af Sct. Mogens Gade og Sct. Mathias Gade og et ud mod Sct. Mathias Gade omtrent midt for (27).

I karreen mellem Gammel Torv og Gråbrødre Kirkestræde, hvor branden hærgede i 1667, kan der have ligget endnu et stenhus eller en stenbygget kælder. Da Borger og Håndværkerforeningens bygning på matr. nr. 147 blev nedrevet i 1946, blev der overfor Nytorvgyde observeret munkestensmurede dørvinger og en kælderhals med bevarede trin (28). Oplysningen om dette fund er desværre yderst mangelfuld. Det vides ej heller, om bygningsresterne blev fjernet totalt, inden grunden blev brolagt og sammenlagt med Gammel Torv.

Ingen af de nævnte huse kan dateres, og flere af dem kan derfor i teorien godt være fra 1600-tallet. Hertil skal dog siges, at grundmurede huse fra 1600-årene er sjældne i Viborg i modsætning til de middelalderlige stenhuse. I betragtning af, at byen har haft så mange middelalderlige stenhuse, må man næsten også forvente, at der har ligget nogle her i området omkring Gammel Torv, der jo var det økonomiske centrum i senmiddelalderen og frem til 1584, hvor torvehandelen flyttedes til Nytorv. Sikker datering kan dog ikke nås uden arkæologiske undersøgelser af de forskellige hustomter.

Noter

1. Aa. Bonde 1961 s. 28.
2. H. Krongaard Kristensen 1987 s. 67-68.
3. H. Krongaard Kristensen 1981.
4. Dipl & Breve s. 233-34.

5. Grundtaksten nr. 149-52.
6. DiplVib s. 130.
7. Grundtaksten passim.
8. A. C. Krog 1779 s. 197.
9. Undersøgelsen, der har j.nr. 710 D, blev udført i sept.-okt. 1980 og febr.-marts 1981 af stud.mag. Jesper Hjermind og forf.
10. Grundtaksten nr. 27. A. Seedorff 1896-98 s. 513.
11. Fænomenet gælder også de middelalderlige kirketomter, og man kan se, at i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet er der bevidst gravet efter gamle fundamentsten. C. Gullev 1868-69.
12. Testrup 1747 s. 35.
13. DiplVib s. XLVII. Heise mener, at Testrup sammenblandede Mogens Thomsen til Damsgård og landsdommer Jens Mogens til Sindinggård. Denne sidste nævnes dog af Testrup (1747 s. 36) korrekt indplaceret i landsdommerlisten. Til gengæld mangler Kristian Andersen Sandberg til Kvelstrup (†1523), der rettelig burde have været placeret efter Nils Clemmentsen.
14. Rep II, 11160, 11685 og 12001.
15. A. Tønnesen 1978 s. 18516. Gullev MS nr. 316.
17. Ved den første brandtaksation i 1771 (nr. 73) har flejen ganske vist kun én etage som nu, men den kan jo i givet fald sagtens være bygget om i den forudgående tid.
18. De dendrokronologiske dateringer er foretaget på Wormianum.
19. Brandtaksationen 1791 nr. 77.
20. Grundtaksten nr. 57.
21. Se fx Domprovstegården. H. Krongaard Kristensen 1981 s. 170.
22. Grundtaksten nr. 25.
23. Grundtaksten nr. 68.
24. A. Seedorff 1896-98 s. 513.
25. Erichsøn MS s. 408.
26. Viborg Stiftsmuseum j.nr. 798D.
27. Notat i Chr. Bokkenheusers papirer på Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.
28. Viborg Stiftsmuseum j.nr. 162C 415.

Kilder og litteratur

- Bonde, Aage: Viborgs gamle rådhus. Dets opførelse og træk af dets historie. *Viborg Stiftsmuseum og dets bygning*, Viborg 1961 s. 21-40.
- Brandtaksation 1771 og 1779: Landsarkivet for Nørrejylland, D 33-219 og D 33-221.
- Dipl&Breve: Udvalg af hidtil utrykte danske Diplomer og Breve. Udg. af C. Molbech og N. M. Petersen. København 1858.
- DiplVib: Diplomatarium Vibergense. Breve og Aktstykker fra ældre viborgske Arkiver til Viborg Bys og Stifts Historie. Udg. ved A. Heise. København 1879.
- Erichsøn MS: Chr. Erichsøns manuskript, Det kongelige Bibliotek, Additamenta 80, fol.
- Grundtaksten: Viborg Bys Grundtaxt af 4/7 1682 i Landsarkivet for Nørrejylland, D 33-499.
- Gullev, Chr.: Antikvariske Meddelelser fra Viborg. Samlinger til jydsk Historie og Topografi II, 1868-69, s. 97-107.
- Gullev MS: Chr. Gullevs såkaldte »Store manuskript«, Viborg Stiftsmuseum 21 D.
- Krog, A. C.: Samlede Efterretninger om Viborg Bye i ældre og nyere Tider. Viborg 1779 (fotografisk eftertryk 1977).
- Krongaard Kristensen, Hans: Domprovstegården i Viborg. Hikuin 7, 1981, s. 163-172.
- samme: Middelalderbyen Viborg. Århus 1987.
- Rep II: Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen med Udtog af de hidtil utrykte. 2. rk. udg. ved William Christensen. København 1894-1939.
- Seedorff, A.: Viborg Bys Brand 1667 og Brandordningen 1672. Samlinger til jydsk Historie og Topografi 3 I, 1896-98, s. 511-520.
- Testrup, D.: Relation om Tingene og Tingstederne samt Rættens Betiening, med videre her i Danmark, fornemmelig i Jylland i fordoms Tid. 1747.
- Tønnesen, Allan: Viborg Gråbrødre Kloster. Antikvariske Studier (1) 1978, s. 177-188.